प्युठान जिल्लामा प्रचलित उखानहरूको अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय नेपाली केन्द्रीय विभाग अन्तर्गत

स्नातकोत्तर दोस्रो वर्षको दशौँ पत्रको

प्रयोजनका लागि

प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी

चन्द्रकान्त पोखेल

नेपाली केन्द्रीय विभाग

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

कीर्तिपुर, काठमाडौं

नेपाल ।

२०६८

प्युठान जिल्लामा प्रचलित उखानहरूको अध्ययन – चन्द्रकान्त पोखेल २०६८

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय

नेपाली केन्द्रीय विभाग

कीर्तिपुर, काठमाडौं

शोधनिर्देशकको मन्तव्य

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागको एम.ए. दोस्रो वर्षका विद्यार्थी चन्द्रकान्त पोखेलले प्युठान जिल्लामा प्रचलित उखानहरूको अध्ययन शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र मेरो निर्देशनमा तयार पार्नु भएको हो । यो शोधपत्र उहाँले निकै परिश्रम पूर्वक तयार पार्नुभएको छ । यो शोधपत्र स्नातकोत्तर तहका लागि उपयुक्त भएकाले आवश्यक मूल्याङ्कनको लागि सिफारिस गर्दछु ।

....

सह-प्रा. भरतकुमार भट्टराई

(शोधनिर्देशक)

नेपाली केन्द्रीय विभाग

त्रि.वि. काठमाडौं

मिति : २०६९/ /

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय

नेपाली केन्द्रीय विभाग

कीर्तिपुर, काठमाडौं

स्वीकृत पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत केन्द्रीय विभागका छात्र चन्द्रकान्त पोखेलले त्रि.वि. नेपाली विभागको स्नातकोत्तर तह -एम.ए) नेपाली विषयको दशौँ पत्रको प्रयोजनको लागि प्रस्तुत गर्नुभएको प्युठान जिल्लामा प्रचलित उखानहरूको अध्ययन शीर्षकको शोधपत्र स्वीकृत गरिएको छ ।

शोधमूल्याङ्कन समिति

....

प्रा.डा. देवीप्रसाद गौतम

(विभागीय प्रमुख)

....

सह.प्रा. भरतकुमार भट्टराई

(शोध निर्देशक)

....

वाह्रय परीक्षक

मिति : २०६९/६/

कृतज्ञताज्ञापन

प्रस्तुत प्युठान जिल्लामा प्रचलित उखानहरूको अध्ययन नामक शोधपत्र मैले त्रिभुवन विशवविद्यालय नेपाली केन्द्रयि विभागअन्तर्गत स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्ष दशौं पत्र पूरा गर्नाका लागि आदरणीय गुरु सह प्राध्यापक भरतकुमार भट्टराईज्यूको कुशल निर्देशनमा तयार पारेको हुँ । यस शोधकार्यलाई यस रूपमा ल्याइपुऱ्याउन प्रारम्भदेखि अन्तिम क्षणसम्म आफ्नो अति व्यस्त समयबाट पनि फुर्सद निकालेर विश्वविद्यालयका अतिरिक्त घरमा समेत शोधकार्यको पूर्णताका लागि आवश्यक सल्लाह, सुझाव र निर्देशन दिदै शोधपत्रको निरीक्षण र परिमार्जन गरिदिनुहुने मेरा शोध निदेशक श्रदेय गुरूप्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु । यस क्रममा मलाई सहयोग गर्दे सफलतातर्फ डोऱ्याउने आदरणीय गुरूप्रति म सदा ऋणी रहनेछु ।

नेपाली केन्द्रीय विभागले प्युठान जिल्लामा प्रचलित उखानहरूको अध्ययन शीर्षकमा शोधकार्य गर्ने अवसर प्रदान गर्दै मलाई सहयोग गरेकोमा यस विभागलाई धन्यवाद दिन चाहन्छु । शोधप्रस्तावलाई विभागीय स्वीकृति प्रदान गरी शोधपत्र लेख्ने सुअवसर मिलाई दिने विभागीय प्रमुख प्रा.डा. देवी प्रसाद गौतमज्यूप्रति पनि म कृतज्ञ छु । त्यसैगरी शोधपत्रको तयारीका क्रममा सहयोग गर्दे हौसला प्रदान गर्नुहुने नेपाली केन्द्रीय विभागका आदरणीय गुरुहरूप्रति म शब्दसुमन अर्पण गर्दछु ।

प्रस्तुत शोधपत्रका सामग्री सङ्कलन कार्यमा महत्वपूर्ण सहयोग गर्ने गिरिराज न्यौपाने र रमेश लम्सालप्रति म कृतज्ञाता ज्ञापन गर्दछु । त्यस्तै शोधपत्रको तयारीका समयसम्म विभिन्न प्रकारले सहयोग गर्ने आदरणीय बुबा हितानन्द पोखेल आमा सुमकली पोखेल प्रति म सदा ऋणी छु । यस शोधकार्यमा विभिन्न सहयोग गर्ने श्रीमति बसन्ता पोखेल, भाई भानुभक्त पोखेल, भाई हेमराज पौडेल र छोरा नारायण पोखेलप्रति धन्यवाद दिन चाहन्छु । शोधकार्यको शिलशिलामा विभिन्न पुस्तक तथा पत्रपत्रिका उपलब्ध गराई सहयोग गर्ने त्रि.वि. केन्द्रीय पुस्तकालय परिवारलाई पनि धन्यवाद दिन चाहन्छु । सकेसम्म शुद्ध टाइप गरी सहयोग पुऱ्याउने वर्ल्ड वाइड कम्प्युनिकेशन, कीर्तिपुर नयाँ बजारलाई पनि धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

अन्तमा प्रस्तुत शोधपत्रलाई आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि म त्रिभुवन विश्वविद्यालय, नेपाली केन्द्रीय विभाग, कीर्तिपुर समक्ष पेश गर्दछु ।

मिति : २०६९/६/

....

चन्द्रकान्त पोखेल

नेपाली केन्द्रीय विभाग,

त्रिभुवन विश्वविद्यालय,

कीर्तिपुर, काठमाडौं ।

बिषयसूची

परिच्छेद एकः शोध–परिचय **१–५**

१.१ विषय परिचय १

१.२ समस्याकथन १

१.३ शोधको उद्देश्य २

१.४ पूर्वकार्यको समीक्षा २

१.५ अध्ययनको औचित्य, महत्त्व र उपयोगिता ४

१.६ अध्ययनको सीमाङ्कन ४

१.७ सामग्री सङ्कलन तथा शोधविधि ४

१.८ शोधपत्रको रूपरेखा ५

दोस्रो परिच्छेदः प्युठान जिल्लाको संक्षिप्त परिचय **६–१३**

२.१ प्युठान जिल्लाको नामकरण ६

२.२ भौगोलिक अवस्थिति ६

२.३ प्राकृतिक बनावट ७

२.४ राजनैतिक विभाजन ८

२.५ हावापानी ९

२.६ धर्म ९

२.७ प्युठान जिल्लाको शैक्षिक झलक १०

२.८ लोकसाहित्य १२

तेस्रो परिच्छेदः उखानको परिचय **१४–२४**
३.१ उखान शब्दको अर्थ १४
३.२ उखानको परिभाषा १५
३.३ लोकसाहित्यिक विधाका रूपमा उखान १६
३.४ उखानको प्रयोगक्षेत्र १८
३.५ उखानका विशेषताहरू २१
३.५.१ सारगर्भितता २२
३.५.२ सङ्क्षिप्तता २२
३.५.३ सजीवता २३
३.५.४ सरलता २३
३.५.५ लोकप्रियता २३
३.५.६ रूप विविधता २३
३.५.७ स्थानीयता २३

चौथो परिच्छेदः
४.१ नेपाली भाषामा प्रचलित प्युठानी उखानको सङ्कलन **२५–४६**
४.२ स्थानीय स्तरका उखानहरु **४७–४८**

पाँचौ परिच्छेदः प्युठानी उखानको वर्गीकरण **४९-६२**

५.१ वर्गीकरणको पूर्वाधार ४९

५.२ प्युठानी उखानको वर्गीकरण ५०

५.२.१ विषयका आधारमा वर्गीकरण ५०

५.२.१.१ समाज सम्बन्धी ५१

५.२.१.२ ज्ञान-विज्ञान सम्बन्धि ५१

५.२.१.३ नीति शिक्षा सम्बन्धी ५२

५.२.१.४ कृषि-व्यवसाय सम्वन्धी ५२

५.२.१.५ लोक विश्वास सम्बन्धी ५३

५.२.१.६ आर्थिक पक्ष सम्बन्धी ५४

५.२.१.७ हास्यव्यङ्ग्य सम्बन्धी ५४

५.२.१.८ इतिहाससम्वन्धी ५५

५.२.१.९ पशुपक्षी सम्बन्धी ५५

५.२.१.१० प्रकृति सम्बन्धी ५७

५.२.१.११ विविध विषय सम्बन्धी ५८

५.२.२ संरचनाका आधारमा वर्गीकरण ५८

५.२.२.१ आकारका आधारमा वर्गीकरण ५८

५.२.२.२ लयका आधारमा ५९

५.२.२.३ प्रश्नात्मकताका आधारमा वर्गीकरण ५९

५.२.२.४ भाषाको आधारमा वर्गीकरण ६०

५.२.३ व्यापकताका आधारमा वर्गीकरण ६१

५.२.४ वैचारिकताका आधारमा वर्गीकरण ६१

छैटौँ परिच्छेदः प्युठानी उखानको विश्लेषण **६३–८३**

६.१	विषयका आधारमा विश्लेषण	६३
६.१.१	सामाजिक-सांस्कृतिक पक्ष	६३
६.१.१.१	पारिवारिक र छरछिमेकको सम्बन्ध	६४
६.१.१.२	नारी र पुरुषको स्थान	६६
६.१.१.३	वर्गीय द्वन्द्व	६७
६.१.१.४	सामाजिक विकृति र विसङ्गति	६८
६.१.१.५	नाचगानको चित्रण	६९
६.१.१.६	खानपानको बयान	७०
६.१.१.७	वेशभूषाको चर्चा	७०
६.१.१.८	जातिपातीको व्यवस्था	७१
६.१.१.९	नीति शिक्षा सम्बन्धी जानकारी	७१
६.१.२	प्रकृति चित्रण	७१
६.१.२.१	स्थानको चित्रण	७२
६.१.१.२	हावापानीको चर्चा	७२
६.१.२.३	वनजङ्गलको चित्रण	७३
६.१.२.४	जीवजन्तुको चर्चा	७३
६.१.३	न्यायव्यवस्थाको चर्चा	७४
६.१.४	कृषि-व्यवसायको वर्णन (खेती, पशुपालन र उद्योग व्यवसाय)	७४
६.१.५	ऐतिहासिक पक्षको अङ्कन	७४
६.१.५.१	स्थानीय इतिहासको उल्लेख	७५

६.१.५.२ नेपाली इतिहासको उल्लेख ७५
६.२ चिन्तनका आधारमा विश्लेषण ७५
६.३ संरचनाका आधारमा विश्लेषण ७६
६.३.१ आकारगत विशेषता ७६
६.३.१.१ छोटो रूप ७६
६.३.१.२ लामा उखान ७७
६.३.२ लयको स्थिति ७८
६.३.२.१ गद्यात्मकता ७८
६.३.२.२ पद्यात्मकता ७८
६.३.३ प्रश्नात्मकताको अवस्था ७८
६.३.३.१ प्रश्नात्मकताबिनाका सामान्य उखान ७९
६.३.३.२ प्रश्नात्मक उखान ७९
६.३.३.३ प्रश्नोत्तरात्मक उखान ७९
६.४ भाषिक वैशिष्ट्य ७९
६.४ साहित्यिक आधारमा विश्लेषण ८०
६.४.१ भाव वा विचार ८०
६.४.२ अर्थगत चमत्कार ८१
६.४.३ रसमयता ८२
६.४.४ आख्यान तत्व ८२
६.४.५ भाषिक लालित्य ८२
सातौ परिच्छेद : उपसंहार **८४-८७**

सन्दर्भसामग्रीसूची

सङ्क्षेपीकरण सूची

वि.स.	-	विक्रम संवत्
त्रि.वि.	-	त्रिभुवन विश्वविद्यालय
पृ.	-	पृष्ठ सङ्ख्या
प्रा.वि.	-	प्राथमिक विद्यालय
नि.मा.वि.	-	निम्नमाध्यमिक विद्यालय
मा.वि.	-	माध्यमिक विद्यालय
ने.रा.प्र.प्र.	-	नेपाल राजकीय प्रज्ञा-प्रतिष्ठान
सम्पा	-	सम्पादित/सम्पादक
गा.वि.स.	-	गाउँ विकास समिति
दो.सं.	-	दोस्रो संस्करण
ते.सं.	-	तेस्रो संस्करण
सा.प्र.	-	साझा प्रकाशन
कि.मी.	-	किलोमिटर
इ./सन्	-	इस्वी संवत्